

Plocka löss och bestraffa mäktiga trollkarlar

Representationer av bibliotekarier i fantasy litteraturen

Eva Carolyn Cyrén

Examensarbete (30 högskolepoäng) i biblioteks- och informationsvetenskap för
masterexamen inom ABM-masterprogrammet vid Lunds universitet.

Handledare: Jutta Haider

År: 2011

© Eva Carolyn Cyrén

Title

Picking lice and punishing powerful wizards. Representations of librarians in fantasy literature.

Abstract

In the field of library and information science there has long been a large amount of discontent with the librarian stereotype, especially with the image of the unattractive old maid whose books are her only comfort in life.

In this master's thesis I argue that this discontent is an expression of the very same patriarchal views that formed the stereotype and also that a stereotype may well be represented in a subversive way or at least have subversive features.

Using Michel Foucault's concepts of power and discourse and Judith Butler's concept of subversive performativity I analyse representations of librarians in fantasy literature and find that there are indeed subversive features in some of the representations.

The representations analysed are the Librarian at Unseen University in Terry Pratchett's Discworld novels; Madam Pince, librarian at Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry in the Harry Potter novels by J. K. Rowling, and Elinor Loredan, owner of a private library in the Inkworld Trilogy by Cornelia Funke.

Keywords

MLA; library and information science; discourse; power; Michel Foucault; Judith Butler; fantasy literature; Pratchett; Discworld; Rowling; Harry Potter; Funke; Inkworld Trilogy

ABM; biblioteks- och informationsvetenskap; diskurs; makt; fantasylitteratur; Skivvärlden, Bläcktrilogin

Författarens tack

Jag vill tacka min handledare Jutta Haider för kritisk granskning och värdefulla synpunkter. Jag vill också tacka Karin Waller och Nene Ormes på Science Fiction-bokhandeln i Malmö för kunnig och entusiastisk hjälp och även Anna Miklos och Nea Stenson för litteraturtips och peptalks. Störst och varmast tack går till Ulrika von Knorring som aldrig tröttnar på att diskutera vare sig klass, genus eller nörlitteratur.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Författarens tack	3
Inledning.....	5
Syfte och frågeställningar	7
Teoretiska utgångspunkter.....	8
Foucaults maktbegrepp	8
Foucaults diskursbegrepp	9
Feministisk kritik av Foucault	9
Stereotyper	10
Butler och subversiv performativitet	10
Metodologiska aspekter	12
Tidigare forskning.....	13
Material	17
Skivvärlden	17
Harry Potter.....	17
Bläcktrilogin	19
Analys	20
Bibliotekarien.....	20
Madam Pince	24
Elinor Loredan	28
Diskussion.....	32
Slutord	36
Käll- och litteraturförteckning.....	37

Inledning

Bilden av bibliotekarien i populärkulturen är ett vanligt forskningsämne. Det finns mycket skrivet om bilden av bibliotekarien i till exempel film (Walker och Lawson 1993, Williamson 2003) och olika litterära genrer, från kärleksromaner (Elliott 1996) till mordmysterier (Vesper 1994) och dödsannonser (Dilevko och Gottlieb 2004), men bilden av bibliotekarien i fantasylitteraturen är ett relativt outforskat fält. Myers (1998) gjorde en studie där hon undersökte bilden av bibliotekarien i romaner och filmer inom genrerna fantasy och science fiction, men det har inte gjorts någon djupare undersökning av bibliotekarien i fantasylitteraturen, vilket jag med denna uppsats vill åtgärda. Fantasy ger möjlighet att upphäva regler och lagar eller experimentera med normer, även om denna möjlighet inte alltid tas till vara. Detta gör fantasy till en intressant genre att undersöka när det gäller representationer av bibliotekarier.

Runt millennieskiftet höjdes flera kritiska röster inom biblioteks- och informationsvetenskapen över hur fältet har misslyckats att se kritiskt på sig själv och införliva teorier från andra fält. Radford (1998) argumenterar för att man inom biblioteks- och informationsvetenskapen behöver göra upp med den positivistiska kunskapsteorin, som han menar ger upphov till negativa spänningar och stereotyper och inte klarar att förse biblioteks- och informationsvetenskapen med redskap att resonera kring nutidens bibliotek. Wiegand (1999) kritiserar forskningsfältet hårt och menar att biblioteks- och informationsvetenskapen verkar vilja stå för sig, och inte använda sig av filosofer utifrån, som till exempel Michel Foucault, Margaret Jacob eller Sandra Harding. På detta sätt skapas ett fält där forskare hela tiden refererar till varandra och inga nya impulser kan komma in, och där kvinnor, barn, etniska minoriteter, arbetare (listan kan göras ännu längre) hela tiden marginaliseras. Wiegand efterlyser tvärvetenskaplighet och diskussioner om relationen mellan makt och kunskap. Trosow (2001) menar att införlivandet av ståndpunktsepistemologi är viktigt i biblioteks- och informationsvetenskapen, inom vilken objektivitet varit ett viktigt ledord. Idén om objektivitet är en del i den positivistiska kunskapssynen där det finns en enda värld att nå kunskap om genom en enda sanning, och där denna kunskapsprocess anses värdeneutral. Trosow vill i stället för anspråk på den enda sanningen se många olika perspektiv inom forskningsfältet.

Det är i denna tradition jag skriver min uppsats. Även om ett decennium passerat och mycket har hänt tycks forskningen fortfarande domineras av ett vitt, heterosexuellt, manligt medelklassperspektiv. Med min uppsats hoppas jag kunna bidra till införlivandet av nya, kritiska perspektiv på forskningen. Jag hoppas också bidra till diskussionen om relationen mellan makt och kunskap genom att undersöka bibliotekariens position i denna relation.

Adams (2000, s. 289) menar att mycket av den forskning som inom biblioteks- och informationsvetenskapen gjorts om bilden av bibliotekarien internaliserar och reproducerar i stor utsträckning den patriarkala bilden av den gamla ungmön. Inom biblioteks- och informationsvetenskapen och biblioteksvärlden som helhet har det länge funnits ett missnöje med stereotypen; ett missnöje som grundar sig i samma patriarkala värderingar som stereotypen är ett uttryck för. Schuman (1990, s. 87) ifrågasatte detta och menade att "Our focus should not be on how attractive people think we are". Jag menar att den stereotypa bilden av den kvinnliga bibliotekarien är ett sätt att försöka avvärpa en kvinna som i mycket inte inordnar sig i den patriarkala maktordningen. Den ogifta, självförsörjande kvinnan som besitter kunskap och ett intellekt är inte beroende av män och måste därför reduceras i en patriarkal ideologi. Ser man på stereotypen av bibliotekarien som gammal ungmö i detta ljus får man en helt ny förståelse för stereotypens innebörd och kan också uppvärdera och känna stolthet över den. Denna utgångspunkt tycker jag är viktig att ha i minnet när man analyserar representationer av bibliotekarier. Eftersom nubbilden av bibliotekarien ofta har tydliga parodiska eller satiriska drag menar jag dessutom att det finns fler tolkningar att göra än som enbart negativ. Jag hoppas med denna uppsats bredda och fördjupa förståelsen av den stereotypa bibliotekarien.

I min analys kommer jag att utgå från Michel Foucaults definition av maktbegreppet (till exempel Foucault, 1976 och Foucault, 1980) och Judith Butlers teorier om subversiv performativitet (till exempel Butler, 2005). Foucaults maktbegrepp är komplext och öppnar på så sätt för en kritisk och mångfacetterad analys. Det finns tydliga satiriska och parodiska drag i de bibliotekarierepresentationer jag undersöker och Butlers teorier är till hjälp när det gäller att sätta dessa parodier i relation till makt. På samtliga frågor kommer jag dessutom att anlägga ett genusperspektiv. Foucault har kritiserats just för att förbise detta perspektiv i sin teori, vilket jag kommer att redogöra för i mitt teorikapitel.

De representationer av bibliotekarier jag valt att analysera är Madam Pince, skolbibliotekarie vid Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry i J. K. Rowlings romaner om Harry Potter; Bibliotekarien, bibliotekarie vid Osynliga universitetet i Terry Pratchetts romaner om Skivvärlden samt Elinor Loredan, hängiven boksamlare i Cornelia Funkes bläcktrilogi.

Jag har valt romaner som är lästa och populära även bland människor som inte vanligtvis läser genren fantasy. Rowlings och Funkes romaner räknas som barn- och ungdomsböcker, medan Pratchett högst motvilligt låter sina romaner klassas som vuxenböcker. Några romaner om Skivvärlden är av förlaget klassade som barn- och ungdomsböcker. Det är dock inte kontroversiellt att påstå att samtliga romaner – kanske i synnerhet Rowlings och Pratchetts – läses i stor utsträckning av både vuxna, unga och barn.

Syfte och frågeställningar

Jag ämnar undersöka vilka olika typer av maktpositioner representationerna av bibliotekarier är tillskrivna i de romaner jag valt att analysera. Jag vill med min analys fördjupa och bredda den förståelse som finns av bilden av bibliotekarien och dennas roll. De frågeställningar jag kommer att arbeta utifrån är:

- Vilken roll är bibliotekarien tillskriven i förhållande till biblioteket i den samtida fantasy litteraturen?
- Vilken roll är bibliotekarien tillskriven i förhållande till användaren i den samtida fantasy litteraturen?
- Hur påverkar (den fiktiva) bibliotekarien (den fiktiva) användarens relation till biblioteket i den samtida fantasy litteraturen?

Utifrån den första frågeställningen undersöker jag förutom bibliotekariens roll i biblioteket – till exempel väktare, guide eller olika typer av ägande- och kontrollutövning – även bibliotekariens relation till biblioteket, i synnerhet relationen till böcker, där det finns tidigare forskning att jämföra med.

I den andra frågeställningen ryms huruvida bibliotekarien hjälper, bromsar eller hindrar användaren i dennas sökande efter kunskap. Jag vill också undersöka vilka känslor bibliotekarien väcker, till exempel skräck, löje, respekt, fruktan eller vördnad. Här behandlas också hur bibliotekarien framställs både när det gäller utseende och uppträdande.

Med hjälp av den tredje frågeställningen kommer jag att undersöka vad bibliotekariens existens och beteende får för konsekvenser för användaren i användningen av biblioteket och hur användaren väljer att hantera detta.

Jag kommer inte att fördjupa mig i bilden av biblioteket, men jag kommer att beröra den för att kasta ljus över både användarens och bibliotekariens relation till det.

Teoretiska utgångspunkter

Foucaults och Butlers teorier är lämpliga att använda när man kritiskt vill granska maktrelationer. Foucault har från feministiskt håll blivit kritiserad för att sakna genusaspekt medan Butler fokuserar på genus och sexualitet och dessas relation till makt.

Foucaults maktbegrepp

Foucaults maktbegrepp är komplext och mer nyanserat än att bara ta sin utgångspunkt i innehav eller avsaknad av makt. Makt, enligt Foucault, är en aktivitet, en utövning, och inte någonting som ägs eller är latent (Nilsson, 2008, s. 85). Makt är dynamisk och maktrelationer är inte huggna i sten, utan någonting som hela tiden omförhandlas:

What makes power hold good, what makes it accepted, is simply the fact that it doesn't only weigh on us as a force that says no, but that it traverses and produces things, it induces pleasure, forms knowledge, produces discourse. It needs to be considered as a productive network which runs through the whole social body, much more than as a negative instance whose function is repression.

Foucault, 1980, s. 119

Avhängigt maktbegreppet är begreppet kunskap. Kunskap är på samma gång beroende av och en förutsättning för makt: "It is not possible for power to be exercised without knowledge, it is impossible for knowledge not to engender power" (Foucault, 1980, s. 52).

På samma sätt är begreppet sanning sammanflätat med makt: "truth isn't outside power, or lacking in power" (Foucault, 1980, s. 131). Foucault menar att allting har en historisk och kulturell specificitet; det finns inga objektiva, universella sanningar:

Truth is a thing of this world: it is produced only by virtue of multiple forms of constraint. And it induces regular effects of power. Each society has its régime of truth, its 'general politics' of truth: that is, the types of discourse which it accepts and makes function as true [...].

Foucault, 1980, s. 131

Inom Foucaults maktbegrepp ryms också ett motstånd. Överallt där makt finns, finns motstånd. Motståndet är inte maktens baksida, en återverkan, utan "den okuvliga motparten" (Foucault, 1976, s. 122). Det finns inte ett centrum för motståndet, utan en mångfald motståndspunkter i maktnätet. Dessa motståndspunkter utgör "motpart, måltavla, stöd, utsprång att få tag om" (Foucault, 1976, s. 122).

Foucaults diskursbegrepp

Foucaults begrepp ”diskurs” är svårdefinierat; Foucault själv låter det innebära olika saker i olika sammanhang och är ovillig att definiera det en gång för alla. Han menar att det är viktigt att inte reducera begreppet till en enda betydelse, utan istället berika det med flera betydelser (Foucault, 1972, s. 80). Jag menar också att det, liksom begreppet queer, skulle förlora sin sprängkraft ifall det gavs en enda och enhetlig betydelse. En av diskursanalysens styrkor är att den kan användas i många sammanhang och snarare handlar om ett sätt att närma sig företeelser än om en en gång för alla fastställd teori. Trots detta är det givetvis viktigt att ringa in begreppet och definiera hur man använder det.

Mills (2003, s. 54) menar att ”A discourse is a regulated set of statements which combine with others in predictable ways. Discourse is regulated by a set of rules which lead to the distribution and circulation of certain utterances and statements”. Diskursen reglerar vad som kan yttras och inte yttras och även begrepp som trovärdighet och sanning. Det är omöjligt att befinna sig utanför diskursen; även motstånd mot diskursen sker inom ramarna för själva diskursen.

Mills (2004, s. 15) menar också att diskurs ska förstås som något som producerar något annat, till exempel yttranden, koncept, effekter, snarare än något som existerar självständigt.

Exempel på hur diskursbegreppet kan användas för att analysera bibliotekariens och bibliotekets roller i diskursen kommer i kapitlet Tidigare forskning.

Feministisk kritik av Foucault

Feministisk teori¹ och foucauldiansk teori har flera beröringspunkter. Diamond och Quinby (1988) framhäver fyra punkter där feministisk teori konvergerar med Foucaults: den första är synen på kroppen som en plats för makt, den andra är synen på makt i form av relationer snarare än en förtryckande stat. Punkter tre och fyra lyder:

Both [foucauldiansk respektive feministisk teori] bring to the fore the crucial role of discourse in its capacity to produce and sustain hegemonic power and emphasize the challenges contained within marginalized and/or unrecognized discourses. And both criticize the ways in which Western humanism has privileged the experience of the Western masculine elite as it proclaims universals about truth, freedom, and human nature.

Diamond och Quinby, 1988, s. x

Båda teorikomplex syftar alltså till att synliggöra tolkningsföreträde. På detta sätt, menar Diamond och Quinby (1988, s. x), ”feminist and Foucauldian analyses come together in the ways they have attempted to dismantle existing but heretofore

¹ Jag använder här begreppet ”feministisk teori” som ett paraplybegrepp för en rad olika teorier med olika inriktningar, men med det gemensamma antagandet att genus är en utgångspunkt för makt.

unrecognized modes of domination”. Ur ett feministiskt perspektiv räcker dock inte detta: ”But for feminists, the problem with humanism is not merely that it derives from illusory assumptions about an autonomous and universal self, but that this particular self is the domain of privileged white men” (Diamond och Quinby, 1988, s. xv). Foucault misslyckas, menar Diamond och Quinby, att se beköningen i sin egen teori:

While Foucault’s works are certainly critical of the rationalizing process of power/knowledge, feminists have been far more astute in showing how reason has been constructed as a masculine domain that is divorced from and deemed superior to the senses, emotion and imagination. Although Foucault points to the ways in which rationalizing discourses suppress discourses of marginalized groups, and claims that such discourses are sites of resistance, his work only rarely attends to such discourses and virtually ignores those by women.

Diamond & Quinby, 1988, s. xvi

Stereotyper

Stereotyp är ett ord som återkommit i denna uppsats, oftast med en negativ innebörd. En stereotyp, enligt Lindgren (2005, s. 91), är ”en grovt förenklad föreställning om hur individer som kan hänföras till en given grupp är beskaffade”. Rydbeck (2003, s. 107f) menar också att förutom att stereotyper är förenklade är de också svårföränderliga. Rydbeck (2003, s. 107) menar vidare att ”[s]tereotyper kan beskrivas som kollektiva uppfattningar som hjälper oss att organisera erfarenheter och kunskaper om en viss grupp”. Stereotyper gör individer till exempel på det generella fallet, oavsett om individen besitter de stereotypa egenskaperna och attributen eller inte (Lindgren, 2005, s. 91). Stereotyper är ofta genrebundna, och stereotypisering, menar Lindgren (2005, s. 91), är därför en form av estetiskt grepp som används på konstnärliga grunder, snarare än som ett led i en medveten dominant teknik. Detta hindrar dock inte att stereotyper utför ett massivt ideologiskt arbete som rättfärdigar sociala skillnader och ofta uppfattas som fördomsfulla eller kränkande (Lindgren, 2005, s. 91).

Butler och subversiv performativitet

Judith Butlers teorier om subversiv performativitet sätter parodier i relation till makt. De parodier Butler behandlar är genusparodier, det vill säga till exempel dragshower där genus imiteras och parodieras, men själva idén om subversiv performativitet går även att använda i analysen av de bibliotekarierepresentationer jag behandlar.

Precis som Foucault i *Sexualitetens historia* söker Butler (2005, s. 9) inte en naturlig ursprungssexualitet, utan ”utgår istället från att det fenomen som kallas sexualitet är historiskt utformat och utan första ursprung”. Tiina Rosenberg beskriver i sitt förord till *Könet brinner!* att:

Butlers mest grundläggande ifrågasättande gäller det hon kallar en *heteronormativ* definition av kvinnor och män enligt logiken feminin = kvinnlig = kvinna, maskulin = manlig = man. Hennes förmodligen mest omtalade och kända begrepp, *den heterosexuella matrisen*, betecknar en modell av genustydlighet som förutsätter att kulturellt begripliga kroppar måste utgå från stabila kön. För att uttrycka det enkelt: Kroppar är inte begripliga i sig utan kulturen skapar begripliga kroppar genom den heterosexuella matris som kräver en genusordning med två tydligt identifierbara kön/genus: ett kvinnligt/feminint och ett manligt/maskulint. Dessa två kön definieras som varandras motsatser och är hierarkiskt definierade genom en obligatorisk heterosexualitet.

Butler, 2005, s. 10

Genus är ingenting man är eller har, utan något man *gör*. Drag kings och drag queens utför genusparodier där det genus som förväntas av deras kroppar inte överensstämmer med det genus de framför. Butler menar att genusparodier öppnar för subversivitet i det att de synliggör själva imitationen. Det finns inget original eller urtillstånd när det gäller genus och sexualitet, utan det vi ser när vi konstaterar genus och sexualitet är imitationen av vår idé om ett original. Om drag och cross-dressing skrev Butler i *Gender Trouble* 1990:

Parodiskt mångfaldigande berövar den hegemoniska kulturen och dess kritiker möjligheten att göra anspråk på naturaliserade eller essentialistiska genusediteter. Även om genusbetydelse som förekommer i dessa parodiska stilar uppenbarligen är delar av den hegemoniska, misogyniska kulturen, så blir de inte desto mindre denaturaliserade och mobiliserade av sin parodiska omkontextualisering. Som imitationer som grundligt förskjuter originalets betydelse, imiterar de själva myten om originalitet.

Butler, 2005, s. 93

Parodier är dock inte subversiva per definition, vilket Butler kände sig nödgad att poängtera i *Bodies That Matter* 1993:

Although many readers understood *Gender Trouble* to be arguing for the proliferation of drag performances as a way of subverting dominant gender norms, I want to underscore that there is no necessary relation between drag and subversion, and that drag may well be used in the service of both the denaturalization and reidealization of hyperbolic heterosexual gender norms.

Butler, 1993, s. 125

Poängen är alltså att *möjligheten* till subversivitet finns i parodin genom att den förskjuter vår förståelse av originalitet. Subversiv performativitet är alltså att imitera och överdriva imitationen på ett sådant sätt att vi inser att det är just en imitation vi ser. Diskursen synliggörs, för att tala med Foucault.

Metodologiska aspekter

Det finns många fantasybibliotekarier som skulle vara intressanta att analysera, men för en uppsats av den här storleken är ett litet urval det enda möjliga ifall man ska få djup i analysen. Avgränsning var således det första ledet i arbetet. De romaner jag valt att analysera är populära och välkända och samtliga gavs ut mellan 1986 och 2008, det vill säga under en dryg tjugoårsperiod.

Jag har gått till väga så att jag läst romanerna och markerat alla ställen där bibliotekarien figurerar aktivt genom att själv agera eller passivt genom att omnämnas av andra karaktärer. Dessa partier har jag närläst. Nilsson (2008, s. 182f) beskriver tre olika sätt att närma sig sitt material med hjälp av Foucault: ett tematiskt, ett metodiskt samt ett teoretiskt-reflexivt. Jag har använt mig av det teoretiskt-reflexiva, vilket innebär att jag låtit Foucaults teorier vara utgångspunkt och format min egen metod. Foucaults och Butlers teorier har inspirerat mig till att kritiskt granska maktpositionerna hos representationerna av bibliotekarier i texterna.

I inledningen redogjorde jag för Trosow (2001) som menar att en värdeneutral objektivitet inte existerar. I ett foucauldianskt angreppssätt utgår man från att det inte existerar en position utanför diskursen. Det man som forskare kan göra är att vara medveten om och ärlig med sin egen position i diskursen, och på så vis bli trovärdig för sina läsare.

Tidigare forskning

Den forskning jag utgår från är till största delen anglo-amerikansk. Den säger alltså något om i första hand amerikanska och i andra hand västerländska bibliotekariestereotyper. De stereotyper som tas upp för diskussion gör alltså inga anspråk på att vara universella.

Det har gjorts stora mängder forskningsarbete om bilden av bibliotekarien i populärkulturen. Alltifrån dödsrunor via mordmysterier till serier har analyserats (Dilevko och Gottlieb 2004, Vesper 1994, Highsmith 2003). 2003 hade *The Reference Librarian* ett temanummer som behandlade "The Image and Role of the Librarian".

Det finns alltså gott om forskning om bibliotekarier i olika kulturuttryck, men den enda tidigare undersökning som behandlar bilden av bibliotekarien i fantasy är Marcia J. Myers studie "Images of Librarians in Science Fiction and Fantasy" från 1998. I den går Myers genom 27 vuxenromaner och filmer inom fantasy och science fiction för att se om bibliotekariebilderna är positiva eller negativa och hur dessa omdömen positiv/negativ är relaterade till rollens storlek, bibliotekariens genus, författaren genus och tidpunkt för utgivning. Studien är snarare kvantitativ än kvalitativ och går inte på djupet med bibliotekariebilden. Ett av Myers (1998, s. 13) krav för att klassa en bild som positiv är: "The librarian must exhibit a positive appearance rather than the many usual negative stereotypes such as hair in a bun, orthopedic shoes etc". Myers varken problematiserar eller kontextualiserar de negativa dragen och ställer inte frågorna "I vems ögon är hår i knut ett negativt drag? Från vilken maktposition talar den/de som definierat det som negativt?". Myers kommer fram till att bilden av bibliotekarien generellt sett är rätt så positiv i de verk hon undersökt, men med tanke på studiens analytiska svagheter är det svårt att se okritiskt på detta resultat. Myers avslutar sitt arbete med en önskan att Arnold Schwarzenegger ska spela huvudrollen i filmen *Colin the Librarian*, för att förändra den negativa bilden av bibliotekarien, vilket, även om det är bitvis skämtsamt menat, visar på just den internalisering av patriarkala normer jag tidigare nämnt.

I artikeln "Loveless Frump as Hip and Sexy Party Girl: A Reevaluation of the Old-Maid Stereotype" kritiserar Katherine C. Adams (2000) tidigare forskning för att behandla stereotypen av den kvinnliga bibliotekarien alltför ytligt och utan att förstå hur stereotyper produceras och tolkas. Lösningen på det upplevda problemet med stereotypen har ofta ansetts vara att försöka presentera fler positiva bilder av bibliotekarien. Detta, menar Adams, är dömt att misslyckas, just på grund av oförmågan att se de komplexa sätt på vilka stereotyper arbetar. Att presentera fler positiva bilder undviker också attack på den verkliga boven i dramat, nämligen de betydelsepraktiker som producerat de stereotypa bilderna. Adams (2000, s. 288)

menar istället att bibliotekarier, om än de kallas informationsarkitekter eller kunskapshanterare, ”would do well to reclaim the shriveled old spinster as an important part of our collective identity and professional history”. Det är dags att se de subversiva möjligheterna i stereotypen: ”In contrast to earlier discussions of the old-maid stereotype, I want to emphasize the ways in which this stereotype provides viewers with the opportunity to rework normative definitions of gender and professional identity” (Adams, 2000, s. 291). På detta sätt kan man frånta den hegemoniska kulturen begreppet genom att göra det till sitt och ge det en ny innebörd, såsom har gjorts med exempelvis orden ’bitch’ och ’queer’. Poststrukturalistiska teorier erbjuder helt enkelt ett nytt sätt att se på och arbeta med stereotyper:

In short, the loveless-frump image offers librarians the opportunity to rewrite the cultural narratives within which we live. Instead of trying to eradicate examples of the old maid in popular culture, we can choose to embrace it and make it our own. By redeploying the signs that compose the stereotype (that is, the individual physical and behavioral elements that make up the representation such as sensible shoes, tired-looking tweeds, a timid demeanor, or shushing noisy patrons) we can work within and against the cultural discourses that produced the stereotype in the first place.

Adams, 2000, s. 291

Parodi och härmande är verktyg som till och med kan tjäna som vapen i kampen om definitionsrätten: ”By identifying with the prim-spinster stereotype, the very terms of its composition can be exposed, renegotiated, and made to mean something new” (Adams, 2000, s. 292). Genom detta kan bibliotekarier ”enact a dialogue between representations and resistance” (Adams, 2000, s. 292).

I ”Power, Knowledge, and Fear: Feminism, Foucault, and the Stereotype of the Female Librarian” använder sig Radford och Radford (1997) av feministisk och foucauldiansk teori för att besvara frågorna:

(a) How is the portrayal of women librarians related to the role of discourse in producing and sustaining hegemonic power? and (b) How is the stereotype related to the manner in which universals such as truth, freedom and human nature are made and privileged by masculine elites?

Radford och Radford, 1997, s. 252

De menar att stereotypen av den kvinnliga bibliotekarien med hjälp av foucauldiansk och feministisk teori kan ses i ett bredare perspektiv och ”the voice of the female librarian can be reclaimed in a structure not dictated by dominant masculine interests” (Radford och Radford, 1997, s. 252).

Radford och Radford utgår från begreppen ordning, kunskap och vansinne för att förklara bibliotekets och bibliotekariens plats i kulturen. I den västerländska litterära traditionen är biblioteket något som bevarar ordningen och en metafor för förnuft. Som institution representerar det ”the ultimate realization of a place where each item within it has a fixed place and stands in an a priori relationship with every other item” (Radford och Radford, 1997, s. 254). Biblioteket representerar en positivistisk idealisering av naturen. På detta sätt utgör biblioteket en särskild, specialiserad diskurs. Utanför bibliotekets diskurs av organiserad kunskap och vetenskap finns vansinnet som bryter ner all systematik och producerar diskurs utan gränser. ”In this

system, the library user becomes an Other, an ambiguous entity that is not under the direct control of the library and is a potential source of disorder and madness” (Radford och Radford, 1997, s. 255). På detta sätt blir biblioteksidealet ett komplett bibliotek där tillgänglighet är något negativt eftersom det förstör samlingen. Bibliotekarien är ansvarig för ett system där allt har sin plats. Det perfekta biblioteket är ett bibliotek som inte används, där ordningen aldrig störs. Detta, menar Radford och Radford (1997, s. 256), ska inte tas bokstavligt: ”Rather, the ideal library is presented here as the dominant conception that frames our understanding of what libraries are and how they function: a conception derived from the tradition of positivism”.

Det finns en spänning mellan kravet på en ordnad och komplett samling å ena sidan och att förse användaren med en god service å andra eftersom cirkulation innebär att ordningen bryts. Denna spänning känner både bibliotekarie och användare av. Dock kan själva ordningen i sig också uppfattas som en barriär. Användare har inte koden till systemet texterna är ordnade i, och ett system som är konstruerat för att man lätt ska kunna hitta det man söker blir på så sätt sin motsats: ett system som försvårar tillgänglighet. Radford och Radford menar att användaren ofta är säker på att den eftersökta texten existerar i samlingen; det är att hitta den som är svårt och skapar rädsla och osäkerhet. Bibliotekarien blir en ”librarian-god” som vaktar förnuft och kunskap, ”whose domain of order the user dares to violate, and who has the power to render discipline and punishment” (Radford och Radford, 1997, s. 259).

Radford och Radford ställer slutligen frågan om bibliotekarier är gudar, varför är då den kvinnliga bibliotekarien så negativt skildrad? Svaret blir att rädslan egentligen inte är en rädsla för bibliotek och bibliotekarier, utan för diskursen och vad en okontrollerad diskurs kan ge upphov till. Stereotypen av den kvinnliga bibliotekarien är ett sätt att hantera rädslan för diskursen; att visa att här finns inget farligt, det är bara en kvinna. Här haltar det feministiska perspektivet en aning när Radford och Radford misslyckas med att se den patriarkala diskursens metoder att reducera en kvinna med makt.

I ”Libraries, Librarians and the Discourse of Fear” argumenterar Radford och Radford (2001, s. 300) för att ”fear is the fundamental organizing principle, or code, through which representations of libraries and librarians are manifest in modern popular cultural forms such as novels, movies, and television shows. Fear is the means by which the presence of the library setting, and the librarian characters within them, are to be understood”.

Det är inte bibliotekets innehåll som väcker vördnad, utan de praktiker som pågår inom institutionen. Genom dessa ritualer, roller och klassifikationssystem förvandlar bibliotekets praktiker subjekt till bibliotekarier och användare. Det är inte subjektet som väljer rollen, utan tvärtom rollen som väljer subjekt. Ifall man vill delta på ett meningsfullt sätt i bibliotekskontexten måste man underkasta sig diskursen. Ingen, vare sig bibliotekarie eller användare, kan ställa sig utanför diskursen.

I denna artikel är det begreppen diskurs, kontroll och rädsla som står i centrum. Diskursens tudelade roll som det som gör världen hanterbar, samtidigt som den också väcker vördnad och rädsla, manifesteras i biblioteket: ”The library is intriguing

because it embodies both sides of Foucault's control-fear relationship" (Radford och Radford, 2001, s. 307). Denna dubbelhet ger biblioteket en särskild roll i populärkulturen:

The image of the library is an embodiment of the fear of uncontrolled discourse. The library in popular imagination thus plays an intriguing and possibly unique double role. On the one hand, the library exists in this discourse as the ultimate symbol of discursive control and order. [...] On the other hand, the library is also a representation of fear.

Radford och Radford, 2001, s. 308

I sina populärkulturella exempel urskiljer Radford och Radford tre temata. Det första är biblioteket som katedral. Biblioteket liknas ofta vid en kyrka eller beskrivs som stort, respektingivande, med högt i tak och flera gångar. Det andra temat är att förödmjuka användaren, vilket bibliotekarien har makt att göra och också ofta gör. Det tredje temat är bibliotekspolisen. Bibliotekspolisen är en personifiering av användarens rädsla att inte sluta vara användare när man lämnar biblioteket, utan att rollen ska förfölja en hem. Bibliotekspolisen är den som besöker användare hemma ifall de inte lämnat tillbaka böcker i tid.

Radfords och Radfords fokus ligger odelat på rädsla, och det motstånd som finns inbyggt i både maktbegreppet och själva diskursbegreppet berör de inte i artikeln. Man kan också invända mot att de i sin studie blandar genrer utan att problematisera detta. Sålunda tas exempel från romaner, filmer och tv-komediserier, utan att hänsyn tas till genrernas specifika drag.

Även om forskningen koncentrerat sig på bilden av den kvinnliga bibliotekarien finns det även forskning om den manliga bibliotekariebilden. Newmyer (1976) pekar på hur bibliotekarieryrket i USA från början var ett mansyrke, och att kvinnorna gjorde inträde först under 1800-talets sista 25 år. Fram till 1870-talet var bibliotekariestereotypen "grim, grouchy, eccentric, and male" (Newmyer, 1976, s. 44). På 1970-talet hade stereotypen av den manliga bibliotekarien förändrats till en blyg, tillbakadragen, stillsam och reserverad person. Dickinson (2003) undersöker i "Looking at the Male Librarian Stereotype" hur bilden av den manliga bibliotekarien förändrats över tid från 1700-talets strikta, likgiltiga ämbetsman till det sena 1800-talets bleka bokälskare till 1900-talet och den feminina image som kommer med att arbeta i ett kvinnodominerat yrke. Dickinson noterar också hur det verkar ha funnits fler bilder att välja mellan för den manliga bibliotekarien än den kvinnliga. Carmichael (1992, s. 415f) visar också på hur manliga bibliotekarier, liksom manliga sjuksköterskor, förutsatts vara homosexuella i större utsträckning än män inom mansdominerade yrkesgrupper.

Material

Utmärkande för genren fantasy är att den inte är mimetisk, det vill säga den är icke verklighetsavbildande (*Nationalencyklopedin*, 2011-04-27). Händelser och varelser som inte stämmer överens med naturlagarna i den västerländska, rationalistiska verklighetsuppfattningen har en betydande roll. Till skillnad från science fiction försöker fantasy inte på ett rationellt sätt övertyga om realismen i de spekulativa händelserna, utan de fantastiska inslagen förblir fantastiska (*Nationalencyklopedin*, 2011-04-27).

Materialet för min analys uppgår till 14 romaner samt en fiktiv faktabok.

Skivvärlden

Serien om Skivvärlden är författad av Terry Pratchett och omfattar i skrivande stund, april 2011, 38 romaner (en 39:onde har planerat utgivningsdatum 13 oktober 2011). Den första romanen om Skivvärlden gavs ut 1983. Serien är en stor internationell succé och romanerna har omarbetats till pjäser och filmer och adapterats för tv och radio. Romanerna är komiska och satiriska och parafraserar och parodierar allt från Shakespeare till samtida hollywoodfilmer.

Bibliotekarien arbetar vid Osynliga universitetets bibliotek i staden Ankh-Morpork. Han har av en magisk olyckshändelse förvandlats till orangutang och det är i den gestalten han lever sitt liv och sköter sitt arbete. Han kommunicerar med lätena ”Oook” och i sällsynta fall när han är upprörd ”Eeek!”.

Bibliotekarien förekommer i ett drygt tjugotal av romanerna om Skivvärlden. Karaktärens storlek skiftar med böckerna; i några figurerar han bara någon enstaka gång och i andra spelar han en betydande roll för händelseutvecklingen. De romaner jag har valt för analys är: *The Light Fantastic* (1986), *Guards! Guards!* (1990), *Moving Pictures* (1991), *Soul Music* (1995) samt *Unseen Academicals* (2009).

Harry Potter

Romanerna om Harry Potter av J. K. Rowling blev snabbt en stor succé när de första gavs ut i slutet av 1990-talet. De har översatts till åtskilliga språk och även filmatiserats i stora produktioner. Det har också tillverkats tv-spel och en uppsjö av olika typer av merchandise.

Harry Potter är föräldralös och växer upp i sin mosters familj, familjen Dursley, som är vanliga människor, så kallade mugglare. Den dag han fyller elva får han ett brev som berättar att han är antagen till Hogwarts, en skola för trollkarlar och häxor. Hogwarts blir Harrys nya hem och han bor hos sin mosters osympatiska familj endast under sommarloven. Rektorn för Hogwarts heter Professor Dumbledore och är den största trollkarlen genom alla tider. På skolan får Harry två bästa vänner, Ron och Hermione, som är med honom genom alla äventyr. De första romanerna i serien är barnböcker, men tonen blir mörkare allt eftersom Harry växer upp. Hans stora uppgift är att konfrontera den onda trollkarlen Voldemort i en strid där en av dem måste dö.

Hogwarts bibliotek kan nog närmast jämföras med ett universitetsbibliotek, trots att det är ett skolbibliotek för elever mellan 11 och 18 år; det har enorma samlingar och är mycket välsorterat.

Hogwarts bibliotekarie, Madam Pince, är en liten roll och figurerar i genomsnitt ett par gånger i varje roman. I den tredje romanen, *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban* (1999), finns hon inte nämnd, men jag kommer att inkludera den ändå, eftersom den innehåller en beskrivning av biblioteket. I den sjunde och sista romanen i serien, *Harry Potter and the Deathly Hallows* (2007), som huvudsakligen utspelar utanför Hogwarts, finns hon inte heller med, och den är därför inte inkluderad i min analys.

Det finns sju romaner om Harry Potter och de följer de sju läsår Harry är antagen till Hogwarts. Sista och sjunde boken utspelar sig dock inte huvudsakligen vid Hogwarts, då Harry, Ron och Hermione går under jorden i kampen mot Voldemort.

De sex av seriens romaner som jag kommer att analysera är i kronologisk ordning: *Harry Potter and the Philosopher's Stone* (1997, kommer härifrån refereras till som *Philosopher's Stone*), *Harry Potter and the Chamber of Secrets* (1998, kommer härifrån refereras till som *Chamber of Secrets*), *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban* (1999, kommer härifrån refereras till som *Prisoner of Azkaban*), *Harry Potter and the Goblet of Fire* (2000, kommer härifrån refereras till som *Goblet of Fire*), *Harry Potter and the Order of the Phoenix* (2003, kommer härifrån refereras till som *Order of the Phoenix*) samt *Harry Potter and the Half-Blood Prince* (2005, kommer härifrån refereras till som *Half-Blood Prince*).

Förutom de sju romanerna har också tre spinoffböcker givits ut, där delar av intäkterna går till olika typer av biståndsverksamhet. I en av dessa spinoffböcker, den fiktiva faktaboken *Quidditch Through the Ages* (2001, kommer härifrån refereras till med titel), figurerar Madam Pince, dels genom en kort kommentar av henne själv, dels genom Dumbledores beskrivning av henne i sitt förord. Denna bok är också inkluderad i min analys.

Bläcktrilogin

Trilogin är författad av Cornelia Funke och består av romanerna *Bläckhjärta* (2004), *Bläckmagi* (2006) och *Bläckdöd* (2008), som alla är med i min analys. *Bläckhjärta* filmatiserades 2008 och uppföljare planeras.

Meggie är tolv år när Bläcktrilogin inleds. Hennes pappa, Mo, är bokbindare och har en särskild förmåga. När han läser högt ur böcker kan romangestalterna bli levande och komma ut ur böckerna, samtidigt som människor i omgivningen kan hamna i bokens värld istället. Meggies mamma, Resa, försvann in i boken *Bläckhjärta* på detta sätt när Meggie var tre år. Det visar sig att även Meggie har denna förmåga. Elinor Loredan är Meggies mammas moster som bor ensam i ett stort hus fyllt med böcker.

I *Bläckhjärta* blir Mo, Meggie och Elinor jagade och i omgångar tillfångatagna av en bandit som Mo råkat läsa fram ur boken *Bläckhjärta*. Det slutar dock med att Mo dödar banditen genom att läsa högt om dennes död. Samtidigt råkar han läsa in författaren till *Bläckhjärta*, Fenoglio, i Bläckvärlden. Mo, Meggie och Resa flyttar in hos Elinor för att bo hos henne för gott.

I *Bläckmagi* ger sig Meggie in i Bläckvärlden tillsammans med en vän. Fler skurkar från Bläckvärlden dyker upp vid Elinors hus och tvingar Mo att läsa sig själv och ett par av skurkarna till Bläckvärlden. Av misstag kommer Resa också med, medan Elinor hålls kvar i sitt hus som fånge. Detta gör att Elinor spelar en ganska liten roll i *Bläckmagi*. Inte förrän halvvägs in i trilogins sista roman, *Bläckdöd*, lyckas Elinor ta sig till Bläckvärlden, och då hjälper hon till i upproret mot den onda härskaren. Trilogin slutar med att Meggie, Mo, Resa och Elinor bosätter sig i Bläckvärlden för gott.

Elinor Loredan äger ett privat bibliotek och är inte bibliotekarie i ordets institutionella bemärkelse. Jag tycker dock att det är intressant att inkludera henne i analysen just på grund av detta, för att se om det finns några skillnader mellan bilden av den institutionella bibliotekarien och den icke-institutionella när det gäller makt, ägande och kontroll. Användare i denna kontext är Meggie, Mo och Resa (som får låna böcker ur samlingen) i synnerhet, och människor i allmänhet, eftersom Elinor ser alla människor som potentiella hot mot hennes samlingar.

Analys

I detta kapitel kommer jag, för att underlätta för läsaren, att ta upp och analysera de tre representationerna av bibliotekarier var för sig. I nästa kapitel, Diskussion, kommer jag att diskutera dem tillsammans samt jämföra dem.

Bibliotekarien

Bibliotekariens relation till böcker kan beskrivas som beskyddande och omhändertagande, tillsammans med en ganska stillsam känsla av äganderätt:

Then he reached down, very gently, and prised *The summoning of Dragons* from the stiffening fingers. He blew the dust off it. He brushed it tenderly, as if it was a frightened child.

He turned to climb down the heap, and stopped. He bent down again, and carefully pulled another book from among the glittering rubble. It wasn't one of his, except in the wide sense that all books came under his domain.

Pratchett, 1990, s. 394

Bibliotekets katalog finns i Bibliotekariens huvud: "the librarian's mental catalogue was ticking over perfectly" (Pratchett, 1986, s. 29). På detta sätt blir bibliotekarien outhärlig och den enda som förstår systemet och kan använda biblioteket utan hjälp. Bibliotekarien har alltså stor makt över användarna i biblioteket och deras tillgång till biblioteket sker endast genom honom. Det är en tydlig roll som kunskapens väktare och han kallas mycket riktigt "custodian of all the knowledge that could be" (Pratchett, 2009, s. 65).

Bibliotekarien innehar också en maktposition på grund av sin överlägsna fysiska styrka: "A fully grown male orang-utan may look like an amiable pile of old carpets but he has a strength in him that would make a human of equivalent weight eat lots of rug" (Pratchett, 1995, s. 116). Människor undviker konflikt med honom ifall de kan: "No-one really wanted to attempt to beat up the Librarian if there was anyone smaller available" (Pratchett, 1995, s. 178). Att han även i orangutangskednad får behålla sitt arbete beror inte bara på att han är outhärlig: "And he had been allowed to keep his job, which he was rather good at, although 'allowed' is not really the right word. It was the way he could roll his upper lip back to reveal more incredibly yellow teeth than any other mouth the University Council had ever seen before that somehow made sure the matter was never really raised" (Pratchett, 1990, s. 12). Detta går helt stick i stäv mot den stereotypa bilden av den veka, feminiserade manliga bibliotekarien.

I ett tydligt fall följer Bibliotekarien bibliotekariestereotypen och det är när det gäller ordningssinne och förmåga att lagra information i huvudet:

The Librarian, despite appearances, liked order. Books about cabbages went on the Brassica shelves, (blit) UUSFFY890-9046 (antiblit1.1), although obviously *Mr Cauliflower's Big Adventure* would be better placed in UUSS J3.2 (>blit) 9, while *The Tau of Cabbage* would certainly be a candidate for UUSS (blit+) 60-sp55-o9-hl (blit). To anyone familiar with a seven-dimensional library system in blit dimensional space it was as clear as daylight, if you remembered to keep your eye on the blit.

Pratchett, 2009, s. 77f

The Librarian had seen many weird things in his time, but that was undoubtedly the 57th strangest.²⁸

[---]

²⁸ He had a tidy mind.

Pratchett, 1991, s. 296

Utanför biblioteket är Bibliotekarien långt ifrån maktlös, även om det inte är i egenskap av bibliotekarie han innehar sina maktpositioner. Han rör sig obehindrat utanför biblioteket och det finns många komiska poänger i att han gör en massa saker utanför biblioteket som inte förväntas av den stereotypa bibliotekarien; han är till exempel en stenhård keyboardspelare i ett rockband (Pratchett, 1995, s. 164ff). Han är också målvakt i universitetets fotbollslag: ”The Librarian is, of course, an excellent keeper of the goal. Especially since he can stand in the middle and reach either side of it. [---]” (Pratchett, 2009, s. 216). Vidare är han stamkund på en av stadens sunkiga barer, där han ”Always comes down [...] for a night-cap” (Pratchett, 1990, s. 82) och förlorar slantar i en spelautomat (Pratchett, 1995, s. 259). Han fuskar också helt utan betänkligheter i kortspel (Pratchett, 1990, s. 185f). Han är också den enda av universitetets anställda som använder universitetets idrottshall, ”to use the ropes and rings” (Pratchett, 1991, s. 56).

För Bibliotekarien finns ingen motsättning mellan samling och användare. Så länge bibliotekets regler följs är han mycket förekommande och hjälpsam:

[She] headed for the Librarian's desk.

As she approached it, his big grinning face appeared above it.

‘I want–’ she began.

The Librarian rose slowly, put a finger to his lips and placed a book on the table in front of her. The three-letter title, silver on black, was *ORC*.

He looked her up and down, as if trying to reach a conclusion, then opened the book, and turned the pages with exquisite care, given the thickness of those fingers, until he found the page he had been looking for. He held it up in front of her. There had been no time for breakfast today, but it's still possible to throw up when there's nothing left to throw. And if you needed to vomit, the woodcut held up beneath the Librarian's hands would be a sure-fire medicine.

He put the book down on the desktop, reached down again and produced a barely used handkerchief and, after some rummaging around, a glass of water.

Pratchett, 2009, s. 278

Här är Bibliotekarien inte ett dugg hotfull, utan har en enorm servicekänsla och vet vad användaren vill ha redan innan denna har talat om det för honom, och erbjuder till

och med saker som egentligen inte hör biblioteket och bibliotekariens uppgifter till. Men bibliotekets regler är viktiga och måste följas. Bibliotekarien är inte bara överbibliotekarie vid Osynliga universitetet, han är också medlem i en hemlig orden vars medlemmar kan resa genom tid och rum och vars regler lyder: ”The three rules of the Librarians of Time and Space are: 1) Silence; 2) Books must be returned no later than the last date shown; and 3) Do not interfere with the nature of causality” (Pratchett, 1990, s. 262). Trots att ett brott mot kausallagarna kan få förödande och dödliga konsekvenser är tystnad och återlämning av böcker i utsatt tid de viktigaste reglerna. Att en bok stjäls ifrån biblioteket är det grövsta brott som finns:

‘Someone hasn’t committed a crime, have they?’ said Carrot.
‘Oook.’
‘A bad crime?’
‘Oook!’
‘Like murder?’
‘Eeek.’
‘Worse than murder?’
‘Eeek!’ The Librarian knuckled over to the door and bounced up and down urgently.

Pratchett, 1990, s. 119

Att utomstående inte delar denna värdering är för honom helt främmande:

‘[---] You summoned the Watch,’ Carrot drew himself up proudly, ‘because someone’s taken a book? You think that’s worse than murder?’
The Librarian gave him the kind of look other people would reserve for people who said things like ‘What’s so bad about genocide?’

Pratchett, 1990, s. 131

Bibliotekarien tar även på sig uppdraget som bibliotekspolis när han tagit reda på vem tjuven är: Someone out there was about to find that their worst nightmare was a maddened Librarian” (Pratchett, 1990, s. 314). Han slutför dock inte detta uppdrag, utan hejdar sig, eftersom han inser att han har en plikt mot sin överordnade i stadens vaktstyrka som han nyligen gått med i. Här får identiteten som bibliotekets väktare ge vika för identiteten som stadens väktare.

Att kommunicera med människor är oftast inget problem för Bibliotekarien, trots att han inte talar människospråk:

‘That dream you told me about,’ said Victor. ‘It sounded pretty high priestessy to me. Very...very-’
‘Oook.’
‘Sacerdotal. Yeah,’ Victor translated.

Pratchett, 1991, s. 310

Studenter och anställda vid universitetet har generellt inga problem att förstå honom, men med människor utanför universitetet kan det vara svårare att kommunicera. När en drake anfallit och fortfarande hotar staden och Bibliotekarien måste förklara för väktaren vilken bok det är som blivit stulen ur biblioteket får han till exempel ta till charader:

‘[---] The Summoning of Something. This is fun, isn’t it! Fourth word. Whole word–’

He peered intently as the Librarian gyrated mysteriously.

‘Big thing. Huge big thing. Flapping. Great big flapping leaping thing. Teeth. Huffing. Blowing. Great big huge blowing flapping thing.’ Sweat broke out on Carrot’s forehead as he tried obediently to understand. ‘Sucking fingers. Sucking fingers thing. Burnt. Hot. Great big hot blowing flapping thing...’

The Librarian rolled his eyes. Homo sapiens? You could keep it.

Pratchett, 1990, s. 132f

Kommunikationsproblemen brukar dock, liksom ovan, skildras som brister i människornas förstånd och inte i Bibliotekariens kommunikativa förmågor:

The Librarian rolled his eyes. It was strange, he felt, that so-called intelligent dogs, horses and dolphins never had any difficulty indicating to humans the vital news of the moment, e.g., that the three children were lost in the cave, or the train was about to take the line leading to the bridge that had been washed away or similar, while he, only a handful of chromosomes away from wearing a vest, found it difficult to persuade the average human to come in out of the rain. You just couldn’t talk to some people.

Pratchett, 1990, s. 118

Förutom sitt språk har bibliotekarien även vissa andra orangutangbeteenden; det händer till exempel att han plockar löss på användarna och vill hålla dem i handen, men användarna fäster sig inte vid det någon längre tid: ”Now, of course, she was surprised that anyone might find it odd that the custodian of all the knowledge that could be was a reddish brown and generally hung several feet above his desk” (Pratchett, 2009, s. 65).

Som visat ovan är många av de egenskaper som tillskrivs Bibliotekarien helt tvärtemot den manliga bibliotekariestereotypen. Det tydligaste sättet på vilket Bibliotekarien skildras diametralt motsatt den rådande stereotypen är dock hans kropp: ”The Librarian shrugged, a decidedly expressive gesture for a body which was basically a sack between a pair of shoulderblades” (Pratchett, 1990, s.156). Beskrivningarna av kroppen är återkommande: ”It is difficult for an orangutan to stand to attention. Its body can master the general idea, but its skin can’t. The Librarian was doing his best, however, standing in a sort of respectful heap at the end of the line and maintaining the kind of complex salute you can only achieve with a four-foot arm” (Pratchett, 1990, s. 187). Det är inte bara kroppen som beskrivs, utan även kroppsliga beteenden som inte är socialt accepterade: ”The Librarian scratched his armpits thoughtfully” (Pratchett, 1990, s. 343). Skildringarna av Bibliotekariens stora, håriga, nakna kropp ligger mycket långt från bilden av den feminina, svaga mannen som förutsätts vara homosexuell i större utsträckning än resten av befolkningen.

I Osynliga universitetets bibliotek måste många av de magiska böckerna kedjas fast för att hållas kvar vid hyllorna, och man kan till exempel inte ställa för många böcker på samma hylla, eftersom det magiska läckaget bildar en kritisk svart massa (Pratchett, 1986, s. 29). Det finns också många farliga böcker, som får eget rum i källaren. Att vara bibliotekarie i detta bibliotek ses som ”a high-risk occupation”,

vilket ännu mer förstärker Bibliotekariens maktposition både när det gäller kunnande och styrka (Pratchett, 1986, s. 29). Men det är inte främst magin som gör universitetsbiblioteket farligt, utan det faktum att kunskap är makt: "People were stupid, sometimes. They thought the Library was a dangerous place because of all the magical books, which was true enough, but what made it really one of the most dangerous places there could ever be was the simple fact that it was a library" (Pratchett, 1990, s. 217). Bibliotekariens maktposition som väktare är alltså större än vad de flesta människor inser. Radfords och Radfords tema om biblioteket som katedral finns här också mycket tydligt; biblioteket beskrivs som "an awe-inspiring place" (Pratchett, 1986, s. 28), har välvt tak (Pratchett, 1990, s. 222), och är så enormt att man kan gå i snabb takt utmed en hylla i en halvtimme utan att komma till dess slut (Pratchett, 1990, s. 217). Eftersom universitetet är ett universitet för trollkarlar uppfattas magins konsekvenser i biblioteket som helt normala och något att ta hänsyn till och vara försiktig med, men inget att vara överdrivet rädd för. Biblioteket uppfattas på det sättet inte som hotfullt av användarna.

Madam Pince

A warning: If you rip, tear, shred, bend, fold, deface, disfigure, smear, smudge, throw, drop, or in any other manner damage, mistreat or show lack of respect towards this book, the consequences will be as awful as it is within my power to make them.

Irma Pince, Hogwarts Librarian

Quidditch Through the Ages, s. i

Som framgår av citatet är Madam Pince en i raden av kvinnliga bibliotekarier som medelst grova hot beskyddar de böcker hon betraktar som sina. Hon får vansinnesutbrott om någon behandlar en bok respektlöst, och det gäller inte bara böckerna i biblioteket som är hennes arbetsplats, utan alla böcker:

'Mind you return anything you have borrowed to the correct – *what have you been doing to that book you depraved boy?*'

'It isn't the library's, it's mine!' said Harry hastily, snatching his copy of *Advanced Potion-Making* off the table as she lunged at it with a clawlike hand.

'Despoiled!' she hissed. 'Desecrated! Befouled!'

Half-Blood Prince, s. 288

Större delen av sin arbetstid verkar hon stryka likt en vakthund runt hyllorna i biblioteket (*Order of the Phoenix, s. 475, Half-Blood Prince, s. 285*). Hon har även stor omsorg om sina böcker; hon stämplar dem (*Order of the Phoenix, s. 577*) och putsar dem (*Chamber of Secrets, s.150*).

När bibliotekets regler bryts tvekar hon inte att ta till fysisk bestraffning:

'WHAT DO YOU THINK YOU ARE DOING?'

'Oh damn,' whispered Ginny, jumping to her feet. 'I forgot –'

Madam Pince was swooping down on them, her shrivelled face contorted with rage.

'*Chocolate in the library!*' she screamed. 'Out – out – OUT!'

And whipping out her wand, she caused Harry's books, bag and ink bottle to chase him and Ginny from the library, whacking them repeatedly over the head as they ran.

Order of the Phoenix, s. 578

Servicekänsla är inget Madam Pince sysslar med. Hon stryker hotfullt runt i gångarna och flåsar dem som rör hennes "precious books" i nacken (*Order of the Phoenix, s. 475*). Hon ger arga blickar till dem som inte respekterar bibliotekets sakrosankthet: "He turned on his heel and stormed out of the library, earning himself a reproving glare from Madam Pince" (*Chamber of Secrets, s.150*). Hon vill helst inte ha några besökare i biblioteket över huvud taget: "By eight o'clock, Madam Pince had extinguished all the lamps and came to chivvy Harry out of the library" (*Goblet of Fire, s. 423*). Harrys första möte med Madam Pince består i att hon kör ut honom ur biblioteket:

'What are you looking for, boy?'

'Nothing,' said Harry.

Madam Pince the librarian brandished a feather duster at him.

'You'd better get out, then. Go on – out!'

Philosopher's Stone, s. 146

Med hjälp av sina trollformler blir Madam Pince en bibliotekspolis; hon når ända hem till användarna och kan där bestraffa dem, vilket Dumbledore fått erfara:

Though I have removed the usual library book spells from this volume, I cannot promise that every trace has gone. Madam Pince has been known to add unusual jinxes to the books in her care. I myself doodled absentmindedly on a copy of *Theories of Transubstantial Transfiguration* last year and next moment found the book beating me fiercely about the head.

Quidditch Through the Ages, s. viii

Madam Pince har således förmåga att både överraska och bestraffa den mäktigaste trollkarlen i Västeuropa (och därmed – eftersom en eurocentrisk världsbild råder i böckerna – i hela världen). Men hennes makt gäller bara inom bibliotekssfären. Till skillnad från övrig personal vid Hogwarts syns Madam Pince aldrig till i korridorerna, vid måltider eller på quidditchmatcher, utan finns bara i biblioteket. Det enda undantaget är vid Dumbledores begravning, vilket bara förstärker bilden att hon annars aldrig lämnar biblioteket. Att hon i sex böcker (motsvarande sex år i fiktionen) aldrig beskrivits utanför biblioteket är inte en slump eller ett misstag. Madam Pince är inte ond; ingen läsare skulle till exempel få för sig att misstänka att hon är en av Voldemorts anhängare. Hon är bunden till diskursen och just därför finns det en trygghet i hennes karaktär. Utanför bibliotekssfären utgör hon inget verkligt hot, utom som inkasserare av böcker, det vill säga bibliotekspolis. Hon är endast farlig som bibliotekarie och i förhållande till böcker och biblioteket – inte annars.

Samtidigt som Madam Pince är hotfull och visar aggressivitet mot elever verkar ingen rädd för henne på riktigt. Hennes beteende existerar som något självklart att förhålla sig till och akta sig för, till exempel när gruppen DA letar efter ett ställe att ha möten: "'I can't see Madam Pince being too chuffed with us doing jinxes in the library,' said Harry", men biblioteksbesök föregås inte av oro eller nervositet (*Order*

of the Phoenix, s. 308). Harry, Ron och Hermione är alla pragmatiska i sin relation till Madam Pince. Hon är ett hinder att ta sig runt, men hon injagar inte skräck.

En enda gång ber Harry, Ron och Hermione Madam Pince om hjälp, och det är som en sista utväg: "[...] and even asked the irritable, vulture-like librarian, Madam Pince, for help[...]" (*Goblet of Fire*, s.419). Även när de är säkra på att hon vet svaret de söker, vill Harry, Hermione och Ron inte be Madam Pince om hjälp, på grund av risken att en lärare kan få kännedom om vad de sysslar med (*Philosopher's Stone*, s.146). Madam Pince ger heller ingen användare möjlighet att leta i biblioteket i lugn och ro: "What they really needed was a nice long search without Madam Pince breathing down their necks" (*Philosopher's Stone*, s. 146). I stället smyger Harry sig in i biblioteket nattetid, för att få leta obehindrat. Här finns en tydlig motsättning mellan bibliotekarie och användare, där bibliotekarien står i vägen för användning av biblioteket. I detta fall är det snarare motsättningen mellan vuxna och barn som är poängen, men just här står bibliotekarien för de vuxnas förtryck av barnen. Bibliotekarien representerar en av många vuxeninstitutioner som begränsar barnens handlings- och rörelsefrihet. Dumbledore är dock på barnens sida; det är han som ger Harry den osynlighetsmantel som hjälper honom att oupptäckt ta sig in i biblioteket om natten. På detta sätt underminerar Dumbledore, som har både större makt och högre status, Madam Pinces maktposition i biblioteket.

Madam Pince beskrivs som "a thin, irritable woman who looked like an underfed vulture" (*Chamber of Secrets*, s. 127). Hon har ett "shrivelled face" (*Order of the Phoenix*, s.578) och "her sunken cheeks, her skin like parchment and her long hooked nose illuminated unflatteringly by the lamp she was carrying" (*Half-Blood Prince*, s. 288). Madam Pince ges också ett av bibliotekariers mest stereotypa attribut, nämligen de foträta skorna: "The only other sound was the slight squeaking of one of Madam Pince's shoes" (*Order of the Phoenix*, s. 475). Dock är Madam Pince långt ifrån den enda person som ges ett extremt utseende. Ett av de stora komiska inslagen i böckerna om Harry Potter är krockarna mellan den vanliga världens koder och trollkarls- och häxvärldens koder. Häxor och trollkarlar har ofta ett ovanligt utseende enligt mugglärvärldens normer. Även osympatiska mugglärkaraktärer skildras ofta karikatyriskt, som till exempel familjen Dursley.

Filch är Madam Pinces manliga motsvarighet. Medan Madam Pince vaktar och gör ägandeanspråk på biblioteket vaktar Filch och gör ägandeanspråk på resten av skolbyggnaden. De är båda löjeväckande och osympatiska karaktärer. Filch har dock ett sadistiskt drag som Madam Pince saknar. Det kan vara intressant att jämföra Filch och Madam Pince för att se hur osympatiska karaktärer konstrueras olika efter genus. Filch är vaktmästare. Han är av trollkarlsblod, men är själv inte trollkunnig, vilket är mycket ovanligt och skambelagt (och förmodligen orsaken till att han försöker kompensera sin maktlöshet genom att straffa elever). Madam Pince, däremot, är så avancerad i sitt utövande av magi att hon stundtals till och med överträffar Dumbledore. Hon är bibliotekarie och har, får man förmoda, en högre bildningsnivå än Filch. Nidbilden av en kvinna är en kvinna som inte har en åtråvärd kropp, men däremot makt, medan nidbilden av en man är en man som inte har någon makt eller ett åtråvärt intellekt.

Harry och Hermione spånar om att Madam Pince och Filch skulle vara tillsammans (*Half-Blood Prince*, s. 289). Den främsta poängen är dock det absurda i att Filch och Madam Pince skulle ha ett känslö- eller sexliv. Rydbeck (2003, s. 117) visar på stereotypen av den kvinnliga bibliotekarien med slumrande sexualitet och som har valt bort män och i stället passionerat älskar sina böcker, en tradition Madam Pince sällar sig till.

Motsättningen mellan en komplett samling och tillgänglighet blir tydlig i förordet till *Quidditch Through the Ages*, där Madam Pince representerar det förra och Dumbledore det senare: ”Madam Pince, our librarian, tells me that it is ’pawed about, dribbled on, and generally maltreated’ nearly every day – a high compliment for any book” (*Quidditch Through the Ages*, s. vii). Konflikten skildras med Dumbledores tydliga ironi:

It was with some difficulty, I must own, that I persuaded Madam Pince to part with one of her books so that it might be copied for wider consumption. Indeed, when I told her it was to be made available to Muggles, she was rendered temporarily speechless, and neither moved nor blinked for several minutes. When she came to herself she was thoughtful enough to ask whether I had taken leave of my senses.

Quidditch Through the Ages, s. vii

I would be deceiving my readers if I said that this explanation made Madam Pince happy about handing a library book to Muggles. She suggested several alternatives, such as telling the people from Comic Relief U. K. that the library had burned down, or simply pretending that I had dropped dead without leaving instructions. When I told her that on the whole I preferred my original plan, she reluctantly agreed to hand over the book, though at the point when it came to let go of it, her nerve failed her and I was forced to prise her fingers individually from the spine.

Quidditch Through the Ages, s. viii

På detta sätt inskräpper Dumbledore Madam Pinces makt samtidigt som han underminerar den genom sin överlägsna ironi.

Madam Pince verkar inte påverka Harrys, Rons och Hermiones relation till biblioteket över huvud taget i termer av avskräckande. Hermione hindras inte ett dugg, och Harrys och Rons bitvis bristande intresse för biblioteket kommer sig inte av Madam Pince. För Hermione fungerar biblioteket som en tillflyktsort och trygghet när hon bråkat med Ron och Harry (*Prisoner of Azkaban*, s. 173), men även i andra sammanhang nämns biblioteket som en tillflyktsort, och då för dem alla (*Order of the Phoenix*, s. 536). Hermione är högpresterande i skolarbetet, flicka och dessutom akademikerbarn. Biblioteket som institution är på många sätt anpassat för henne och hon låter sig inte hotas av vare sig bibliotek eller bibliotekarie, utan har tvärtom en nära relation till biblioteket. Hermione delar i viss mån drag med Madam Pince, men det finns också väsentliga saker som skiljer dem åt. Båda har en mycket stark relation till böcker, men medan Madam Pince är känslomässigt bunden till böckerna i biblioteket är Hermione vetenskaplig i förhållande till sina böcker; hon använder dem till att lösa problem. Porträttet av Hermione visar att en flicka kan vara en besserwisser – ett karaktärsdrag som ofta tillskrivs bibliotekarier (Posner 2003) – och samtidigt vara en hjälte och positivt laddad karaktär.

Det finns en viss hotfullhet i biblioteket, men den är snarare lockande och spännande än avskräckande. Biblioteket är en levande organism med magiska, skrikande böcker. Radfords och Radfords tema om biblioteket som katedral går igen här: "And then, of course, there was the sheer size of the library; tens of thousands of books; thousands of shelves; hundreds of narrow rows" (*Philosopher's Stone*, s.145). Biblioteket väcker vördnad: "They dropped their voices as they entered the muffled stillness of the library" (*Chamber of Secrets*, s. 123). På natten är biblioteket "pitch black and very eerie" (*Philosopher's Stone*, s. 151). Detta uppmuntrar dock snarare till spännande äventyr än inget skräck.

Elinor Loredan

Precis som Madam Pince är Elinor Loredan mycket beskyddande när det gäller böcker: "'Hos mig är alla böcker i goda händer', svarade Elinor onådigt. 'Det vet du. De är mina barn, mina bläcksvarta barn, jag passar dem noga och vårdar dem ömt. Jag håller solljuset borta från dras sidor, dammar av dem och skyddar dem från hungriga bokmalar och smutsiga människofingrar'" (Funke, 2004, s. 53). Att Elinor betraktar sina böcker som sina barn framkommer fler gånger (Funke, 2004, s. 420, Funke, 2006, s. 480), men den villkorlösa kärlek och bekräftelse hon upplever att hon får av böckerna andas snarare livskamrat än barn: "Böcker älskade var och en som öppnade dem, de gav trygghet och vänskap och begärde inget i gengäld, reste aldrig bort, aldrig, inte ens om man behandlade dem illa. Kärlek, sanning, skönhet, visdom och tröst i dödens stund" (Funke, 2004, s. 466). Och hennes begär att äga böcker känns snarare sexualiserat: "Det var en örtbok. Meggie kunde föreställa sig hur Elinor skulle ha sett på den – full av begär att äga den" (Funke, 2006, s. 490). Att åtrån i kärleken till böckerna bär sexuella drag blir ännu tydligare när Elinor känner sig försmådd när Meggie, Mo och Resa har tagit sig in i Bläckvärlden allihop, medan hon själv är ensam kvar i sin värld:

För ett ögonblick greps hon av ett oändligt självmedlidande. Där stod hon, Elinor Loredan, mitt bland sina böcker och de släppte inte in henne, inte en enda av dem. Stängda dörrar, låsta, de fyllde hennes hjärta med längtan och de släppte bara in henne till tröskeln. Förbannade, tre gånger förbannade, hjärtlösa böcker! Fulla av tomma löften, fulla av falska lockelser, som gjorde en evigt hungrig, men aldrig mätt, aldrig!

Elinor, en gång såg du det på annat sätt, tänkte hon medan hon torkade tårarna ur ögonen. Än sen då? Var hon inte gammal nog att ändra mening, att begrava en gammal kärlek, som så grymt hade bedragit henne?

Funke, 2006, s. 651

Att Elinors relation till böcker är erotiskt laddad visas också i att hon kallas "bokslukerska", som parafras på mansslukerska (Funke, 2008, s. 689).

Elinors starka band och överbeskyddande relation till böcker ger att alla användare är potentiella hot och bör undvikas till varje pris: "Besökare är inte välkomna i mitt bibliotek. De lämnar bara kvar fingeravtryck och ostkanter i mina stackars böcker" (Funke, 2004, s. 53). Användare är människor som inte vet hur de ska föra sig i böckers sällskap och gör vidriga saker som till exempel att använda en salamiskiva

som bokmärke (Funke, 2004, s 44). Första gången hon träffar Meggie utfärdar Elinor till och med dödshot: ”Förmodligen står det fler böcker i varje rum i det här huset än vad du nånsin kommer att läsa – och några är så värdefulla, att jag utan att tveka skulle skjuta dig om du skulle våga ta i dem” (Funke, 2004, s.42).

Mot Elinors syn på böcker kontrasteras Mos, som är mer användarvänlig och praktisk: ”Han tyckte om när böcker såg ut som om någon nyss hade lagt dem ifrån sig. I motsats till Elinor hade han ingenting emot att de låg uppslagna och väntade på nästa läsare” (Funke, 2006, s.486).

Även om Elinor inte välkomnar besökare står hennes bibliotek för trygghet och hemmakänsla för både Meggie (Funke, 2006, s. 346), Mo (Funke, 2008, s. 97) och Resa (Funke, 2008, s. 154). Det är biblioteket de längtar efter när de längtar hem.

När det gäller Elinors utseende följer det den stereotypa bilden av den tråkiga bibliotekarien som inte bryr sig om sitt utseende. Till exempel nämns färgen grå hela tre gånger i Meggies första möte med Elinor:

Kvinnan som steg ut var äldre än Mo, rätt mycket äldre – fastän Meggie aldrig var säker på vilken ålder vuxna hade. Hennes ansikte påminde Meggie om en bulldogg, men kanske låg det mer i uttrycket än i själva ansiktet. Hon hade en musgrå tröja över en askgrå kjol, ett pärlhalsband runt den korta halsen och filtofflor på fötterna, sådana som Meggie en gång hade varit tvungen att ta på sig i ett slott som Mo och hon hade varit och tittat på. Elinors hår var redan grått, hon hade det uppsatt, men överallt hängde det ner hårtestar, som om hon satt upp det snabbt och otåligt. Elinor såg inte ut som om hon tillbringade särskilt mycket tid framför spegeln.

Funke, 2004, s. 40

Elinors utseende påpekas ofta och i negativa termer: hon har tjocka fingrar (Funke, 2004, s. 106), dålig klädsmaak (Funke, 2004, s. 95), är överviktig (Funke, 2004, s. 502), röd i ansiktet (Funke, 2004, s. 443) eller blek som vetedeg (Funke, 2004, s.95). (Att övervikt ses som ett negativt och löjeväckande drag blir tydligt i Funke, 2006, s. 87.) Meggie tycker att Elinor klär sig ”som en mormor” (Funke, 2004, s.96) och Fenoglio tycker att hon ser på honom ”som en lärarinna” (Funke, 2008, s. 489). Hon är vidare ”stark som en flodhäst” – vilket för tankarna till ett negativt omdöme om en kvinnokropp – istället för den vanligare liknelsen att vara stark som en björn (Funke, 2008, s. 338). Hon har också ”en väldigt kraftig röst. Högre än mistluren på Titanic” (Funke, 2006, s. 48).

Till sättet är Elinor barsk, rättfram, rationell, ovidskeplig, och ”stridslysten som en bullterrier” (Funke, 2004, s. 377). Hon innehar alltså många av de egenskaper som brukar tillskrivas icke-feminina kvinnor. ”Hon är inte vad man kallar ett ängsligt fruntimmer” säger Mo och avslöjar samtidigt något av sin egen kvinnosyn (Funke, 2004, s. 38). Fenoglio har många åsikter om Elinor: ”Räckte det inte att hon var en besserwisser, en rödstrumpa och envis som en mulåsna?” (Funke, 2008, s. 485). För Fenoglio är rödstrumpa även synonymt med att aldrig ha varit åtrådd av en man: ”Som om hon begrep sig på kyssar det allra minsta” (Funke, 2008, s. 485). Att Fenoglio har en patriarkal och konservativ kvinnosyn är tydligt, men även Meggie använder Elinors kärlekslösa liv som referens: ”Skulle hon förbli ensam som Elinor och bara läsa i böcker om förälskelse?” (Funke, 2008, s.164). Att vara rödstrumpa

innebär också manhaftighet, enligt Fenoglio, som blir förvånad när han tycker sig se det han kallar ”kvinnliga” drag hos henne: ”[Hon] tuggade på sin förvånansvärt kvinnliga underläpp” (Funke, 2008, s. 491).

Men Elinor förändras av att komma ut ur sitt bibliotek. Hon har haft ett ”musgrått innehållslöst” liv och istället levt genom sina böcker (Funke, 2008, s.128). Efter att Meggie, Resa och Mo först bott hos henne för att sedan försvinna till Bläckvärlden omprioriterar hon och längtar efter sin familj istället för böcker:

Ja, även det hade Elinor med tiden förstått, att längtan efter böcker var ingenting i jämförelse med den längtan man kunde ha efter människor. Böckerna berättade för en om denna längtan. Böckerna berättade om kärleken och det var underbart att lyssna på dem, men de kunde inte ersätta det som de berättade om. De kunde inte kyssa som Meggie, inte krama som Resa, inte skratta som Mortimer.

Funke, 2008, s. 129f

Här följer karaktären Elinor mönstret för bibliotekarien som vaknar upp och inser att livet är mer än böcker. Ofta är det en man som får den kvinnliga bibliotekarien att släppa taget om sina böcker, för att istället ingå en heterosexuell kärleksrelation med en levande människa (Axelsson, 2008, s. 40), men i Elinors fall är det upplevelsen att ha en familj som förändrar henne.

Det finns förutsättningar för att porträttet av Elinor skulle kunna bli subversivt. Ifall hon röd i ansiktet och med tjocka fingrar var den som räddade familj och vänner undan fara. Jag menar givetvis inte att allt blir bra ifall man bara vänder på rollerna och låter kvinnor bli män – en rollfördelning som försöker bryta med den patriarkala modellen är givetvis att föredra – men här finns möjligheten att göra något större av Elinors karaktär.

Problemet är att texten är så androcentrisk. Även om Elinor är modig och rakryggad och visar civilkurage kommer hon aldrig i närheten av Mos status. Han är den självklara hjälten, medan Elinors hjälteroll hela tiden markeras som undantag av den implicita författaren.

I *Bläckhjärta* är Elinor ofta den som säger ifrån mot brottslingarna och tar initiativ till flyktförsök, men det utmynnars allt som oftast i fruktlösa försök; hon rör inte på dem. På detta sätt vingklipps karaktären av den implicita författaren och den patriarkala ordningen återställs. Att hon inte heller kommer till Bläckvärlden förrän halvvägs in i *Bläckdöd*, som är den sista romanen i sviten, utan får gå ensam hemma i sin värld och vänta – under en betydande del av tiden dessutom tillfångatagen – begränsar karaktären ytterligare.

I *Bläckdöd* förekommer en metadiskussion om Elinors roll då Elinor utbrister: ”Jämfört med mig är de Vita fruarna en skara barmhärtiga systrar! Men jag kommer att stanna kvar resten av mitt liv i en berättelse där det inte finns någon annan roll för mig än den komiska gamla!” (Funke, 2008, s. 132).

Frågan är om det finns en annan roll för Elinor än den komiska gamla i Bläcktrilogin. Hon är den som kommer till Bläckvärlden allra sist, när Meggie, Resa och Mo redan

har varit där ett bra tag och spelar viktiga roller i händelsernas utveckling. Elinor får då i alla fall en liten roll i befriandet och beskyddandet av barn; hon ”leder befalet” och beskrivs som ”modig” (Funke, 2008, s. 558). Det känns dock som en ganska klen tröst efter så mycken fångenskap, och ingen egentlig upprättelse för karaktären Elinor. Det är också viktigt att påpeka att de människor hon tar befäl över utgörs av kvinnor och barn; hon sätts inte att styra över några män.

Porträttet av Elinor nyanseras över tid, men blir aldrig subversivt, eftersom den implicita författaren begränsar karaktärens utrymme. Resultatet blir snarare tokenism, det vill säga att försöket till frigörelse för den äldre, kvinnliga bibliotekarien är så halvhjärtat att stereotypen och fördomarna kring den förstärks.

Diskussion

Jag har arbetat utifrån frågeställningarna:

- Vilken roll är bibliotekarien tillskriven i förhållande till biblioteket i den samtida fantasy litteraturen?
- Vilken roll är bibliotekarien tillskriven i förhållande till användaren i den samtida fantasy litteraturen?
- Hur påverkar (den fiktiva) bibliotekarien (den fiktiva) användarens relation till biblioteket i den samtida fantasy litteraturen?

Samtliga representationer av bibliotekarier jag undersökt har en stark relation till böcker. Det finns dock nyansskillnader bibliotekarierna emellan. Samtliga är omsorgsfulla och omhändertagande när det gäller böcker, men Bibliotekarien hävdar inte alls samma aggressiva äganderätt till böckerna som Madam Pince och Elinor Loredan. Här kan man inte förbise att den förra är positionerad som man och de två senare som kvinnor. Diamond och Quinby (1988, s. xvi) menar att "Reason has been constituted as a masculine domain that is divorced from and deemed superior to the senses, emotion and imagination". Den kvinnliga bibliotekarien arbetar i ett system som är logiskt, positivistiskt och västerländskt: egenskaper vi förknippar med den vita mannen som styr sig själv med sitt förnuft. Att göra bibliotekarien känslomässigt bunden till sina böcker kan ses som att åter göra henne till kvinna: irrationell och för alltid styrd av – och därmed också bunden i – sin kropp. Att Madam Pince är en institutionell bibliotekarie och Elinor Loredan en privat boksamlare verkar inte göra någon skillnad för relationen till böcker.

Störst och tydligast maktposition i förhållande till biblioteket har Bibliotekarien. De magiska böckerna i Osynliga universitetets bibliotek kräver stort kunnande av den som hanterar dem. Bibliotekarien är kunskapens väktare och den enda som har nyckeln till hur biblioteket ska användas. I mitt undersökningsmaterial är det också i romanerna om Skivvärlden som det sker störst problematisering av förhållandet mellan kunskap och makt. Madam Pince har också stor makt i och över biblioteket, även om hennes maktposition stundtals undermineras av både Dumbledore och Harry, Ron och Hermione. Även i Hogwarts enorma bibliotek finns det magiska böcker som lever sina egna liv och Madam Pince kontrollerar dem alla i så måtto att samtliga biblioteksböcker är försedda med trollformler som bestraffar eller omöjliggör ovarsam hantering av dem. I Dumbledores och Madam Pinces relation omförhandlas maktpositionerna flera gånger. Han underminerar hennes maktposition bland annat genom att se till att Harry kan ta sig in oupptäckt i biblioteket nattetid,

men han är inte tillräckligt mäktig för att undgå Madam Pinces bestraffning när han bryter mot bibliotekets regler. Inte ens världens mäktigaste trollkarl kan ställa sig utanför diskursen. Elinor Loredan, däremot, har ingen makt över sina böcker utöver själva ägandet. Hennes böcker stänger henne ute; hon har inte den magiska förmågan att ta sig till Bläckvärlden, utan kommer dit med hjälp av en annan människa. De två institutionella bibliotekarierna har således betydligt större makt i biblioteket än den icke-institutionella.

Utanför biblioteket är Bibliotekarien en multikompetent mångsysslare som bland annat räddar en fotbollsmatch som målvakt, spelar keyboard i ett hyllat rockband, och löser gåtan om vem som satt en drake lös i staden, medan Madam Pince inte rör sig utanför biblioteket över huvud taget, med undantag för då hon går på Dumbledores begravning. Elinor rör sig utanför sitt bibliotek, men hon sitter också inspärrad i det under lång tid. Framför allt klarar hon inte att ta sig ur biblioteket och in i Bläckvärlden av egen kraft. Det kan kännas symptomatiskt att emancipationen är störst för mannen och att han är den enda bibliotekarien i undersökningsmaterialet som rör sig obehindrat utanför biblioteket.

Att Bibliotekarien inte har lika starka ägandeanspråk på bibliotekets böcker som Madam Pince och Elinor Loredan syns i att Bibliotekarien till skillnad från de två andra inte avskyr och bekämpar användare, utan är välkomnande och hjälpsam. I romanerna om Harry Potter och Bläckvärlden är det Dumbledore respektive Mo som står för användarvänligheten – och manligt förnuft – i att böcker är till för att läsas. Män går, till skillnad från kvinnor, helt enkelt inte i affekt över böcker.

Att förödmjuka användaren är ett av de temata Radford och Radford (2001) fann i sin undersökning om representationer av bibliotek och bibliotekarierna i populärkulturen. I texten finns inga exempel på att Bibliotekarien förödmjukar en användare. Däremot verkar alla användare känna till att han blir våldsam ifall man kallar honom ”monkey” i stället för ”ape”, och därför känns det troligt att anta att det någon gång inträffat en incident (Pratchett, 1995, s. 144f). Madam Pince, däremot, förödmjukar och bestraffar sina användare en hel del, ofta med hjälp av magi. Elinor hotar förvisso en användare (Meggie) med dödsstraff, men hon utför aldrig någon bestraffning i verkligheten.

När det gäller Radfords och Radfords (2001) tema om bibliotekspolisen som söker upp användare i deras hem finns det temat hos Pratchett och Rowling, om än inte helt renodlat. Bibliotekarien tar reda på vem det är som stulit en bok ur biblioteket och söker upp vederbörande för att bestraffa honom, men ändrar sig utanför boktjuvens dörr och väljer att inte konfrontera och bestraffa brottslingen. Även om Madam Pince aldrig kroppsligen rör sig utanför biblioteket har hon ändå makt över användarna utanför biblioteket genom sina trollformler som sitter i bibliotekets böcker.

I kapitlet Teoretiska utgångspunkter citerade jag Lindgren (2005, s. 91) som menar att stereotyp snarare ska förstås som ett estetiskt grepp än som en medveten dominant teknik. Detta kan vara värt att minnas när man diskuterar bibliotekarierepresentationernas utseenden. Varken Bibliotekarien eller Madam Pince är ensamma i respektive texter om att få sina utseenden skildrade på ett överdrivet sätt, vilket gör att det tydligt känns just som ett estetiskt grepp. Elinor Loredan,

däremot, får långt fler och mer nedsättande kommentarer om sitt utseende än övriga karaktärer i Bläcktrilogin. Att Elinors utseende hela tiden kommenteras negativt kan uppfattas som irriterande, men hade hon fått vara kompetent och fri hade kommentarerna om hennes utseende kunnat fungera som en blinkning till stereotypen. Det är att karaktären vingklippas och har så begränsat handlingsutrymme som gör representationen icke-subversiv, inte att karaktären beskrivs som ful.

Här kan det vara på sin plats att säga något om genrer. Samtliga romaner jag analyserat tillhör genren fantasy, men de skiljer sig ändå åt inbördes. Pratchetts romansvit om Skivvärlden är uttalad satir och både satir och ironi används mycket flitigt som konstgrepp i romanerna. Rowlings romansvit om Harry Potter klassas som vanlig skönlitteratur, men Rowling använder ironi återkommande. Funke, däremot, använder inte ironi som konstgrepp i Bläcktrilogin. Att det i mitt undersökningsmaterial verkar finnas ett samband mellan hur satirisk eller ironisk texten är och hur subversiv skildringen av bibliotekarien är kan vara ett sammanträffande, men det är ändå något som man måste förhålla sig till.

Estill (2007, s. 239) menar att ”The invocation of the stereotype acts as a reminder that the library’s function as a source of scholarly information generally lacks an awareness of the body or of sensuality”. Genom Bibliotekarien förs medvetenhet om kroppen in i biblioteksrummet, och det med besked. I skildringen av Bibliotekariens kroppsfunktioner och muskelstyrka skapas många komiska poänger i krocken med den stillsamma och feminiserade manliga bibliotekariestereotypen. I denna krock blir de glapp och förskjutningar Judith Butler pratar om tydliga. Miklos och Stenson (2010, s. 46) har i sin analys av tv-sitcoms från USA funnit att sex och uppvisande av sexualitet används för att göra motstånd i biblioteksdiskursen: ”att föra in ett tabubelagt element som sexualitet i det kontrollerade och kontrollerande rum biblioteket representeras som blir ett sätt för det ur diskursen exkluderade att synliggöra sig självt”. Det finns alltså en typ av motstånd i att Harry och Hermione spekulerar om ifall Madam Pince och Filch har en kärleksrelation. Även detta måste ses ur ett genusperspektiv. När manskroppen sexualiseras får den status, medan kvinnokroppen som sexualiseras görs till objekt. Att sexualisera kvinnokroppen är ett sätt att göra kvinnan underlägsen i en patriarkal makthierarki, vilket ju blir tydligt i den implicita författarens ständiga nedsättande kommentarer om Elinor Loredans kropp och utseende.

Radfords och Radfords (2001) tema om biblioteket som katedral finns hos de båda magiska biblioteken, Osynliga universitetets och Hogwarts. De är båda respektingivande, enorma till storleken, och tystnad och stillhet råder. Elinor Loredans privata bibliotek ger ett något mer slarvigt intryck, med så mycket böcker att de inte får plats på hyllorna, utan trängs i alla rum i huset. När Radford och Radford talar om biblioteket som katedral menar de främst bibliotekets utseende med högt, välvt tak och långa gångar samt att det är tyst och stilla. Men bilden av biblioteket som något heligt finns på fler plan. Madam Pince betar sig absolut som om biblioteket vore heligt och hon kräver samma vördnadsfulla uppträdande av sina användare som vore biblioteket en kyrka. För Elinor Loredan är böckerna heliga och bör behandlas därefter. För Bibliotekarien finns det något heligt i biblioteket som verksamhet/praktik. För honom handlar det inte bara om ägande av böckerna, utan också om att vara en vänlig och hjälpsam bibliotekarie.

Radfords och Radfords (2001) tes att rädsla är den fundamentala organisatoriska principen när det gäller bibliotek och bibliotekarier stämmer inte i mitt undersökningsmaterial. Biblioteket är en trygghet i samtliga fall – om än mer i vissa än i andra. Dock utgörs mitt material av endast tre romansviter, så man kan inte dra några långtgående generella slutsatser. Representationerna av bibliotek i mitt undersökningsmaterial är i grunden trygga platser som inte inger någon egentlig rädsla, däremot en del spänning och respekt. För Meggie, Mo, Resa och Hermione symboliserar biblioteket trygghet och är det man söker tröst i när man är ledsen. Biblioteket är hemma. För Harry och Ron är biblioteket inte lika förknippat med trygghet som för Hermione, med det är i alla fall en tillflyktsort och ett rum att vistas i utan problem.

Representationerna av bibliotekarier är mer komplexa. Dock kan man konstatera att det finns en medvetenhet om att bibliotekariens hotfullhet existerar som en kulturell norm och att representationerna på olika sätt förhålls till denna. Bibliotekarien är hjälpsamheten personifierad, men alla vet också att han kan bli aggressiv och att ingen människa har något att sätta emot en 300-kilos orangutang. På så sätt har Bibliotekarien en stark maktposition genom det underliggande hotet om våld och det gäller att följa bibliotekets regler för att inte bli utsatt för våldet. På detta sätt regleras diskursen och för dem som överskrider gränserna för vad som är tillåtet väntar bestraffning. Ifall man vill delta på ett meningsfullt sätt i bibliotekskontexten måste man underkasta sig diskursen. Hot om våld finns även i Hogwarts bibliotek. När användare bryter mot bibliotekets regler använder Madam Pince våld, om än inte så gravt, genom att till exempel låta böcker slå dem i huvudet, vilket både Harry och Dumbledore har fått erfara. Madam Pince har också generellt ett hotfullt och aggressivt beteende i biblioteket. Det intressanta här är att hennes aggressiva beteende inte får några större konsekvenser när det gäller användarnas relation till biblioteket. Biblioteket blir inte förknippat med obehag och användarna skräms heller inte i väg, utan hittar i stället omvägar runt Madam Pince. Elinor Loredan utfärdar grova hot om våld mot sina användare, men verkställer aldrig några straff. Tvärtom står hon maktlös inför de kriminella män som bränner upp stora delar av hennes bibliotek. Återigen är det den icke-institutionella bibliotekarien vars maktposition är svagast.

Om biblioteket är en i grunden trygg plats att vistas på ska kanske bibliotekarien snarare tolkas som pikant kurios? En komisk karaktär som inte utgör något verkligt hot mot biblioteksvistelsen eller upplevelsen av biblioteket? Man kan också tänka sig att ifall alla rädslor projiceras på den enda figuren bibliotekarien kan biblioteket fortsätta vara en trygg plats för användarna.

Slutord

Precis som Adams (2000) och Schuman (1990) har jag velat släppa fixeringen vid den stereotypa bibliotekariens negativa drag och istället lyfta blicken och få en mer komplex bild av hur bibliotekarier representeras, i mitt fall i den samtida fantasylitteraturen. Och jag har bland annat funnit bibliotekarier som har mycket komplexa maktpositioner och där maktrelationerna till såväl användare som själva biblioteket omförhandlas. Rollen som tillskrivs bibliotekarien verkar vara betydligt mer mångbottnad än vad man lägger märke till vid första ögonkastet.

Jag har också funnit att själva biblioteket – i mitt material – representeras som en trygg plats och att det hot som finns i biblioteket snarare utgörs av bibliotekarien, vilket var en intressant upptäckt.

I min analys av maktrelationerna har jag främst haft ett genusperspektiv och för vidare forskning vore bland andra klass och etnicitet viktiga aspekter att ta upp.

Käll- och litteraturförteckning

Adams, Katherine C. (2000). "Loveless Frump as Hip and Sexy Party Girl: A Reevaluation of the Old-Maid Stereotype" *Library Quarterly*, Vol. 70, No. 3, 287-301.

Axelsson, Linda H. (2008). *Okyssta jungfrur i beigebruna kläder. Diskursanalys av bibliotekariebilder i svensk och amerikansk skönlitteratur*. Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan.

Butler, Judith (1993). *Bodies That Matter. On the discursive limits of sex*. New York : Routledge.

Butler, Judith (2005). *Könet brinner! Texter i urval av Tiina Rosenberg*. Stockholm : Natur och kultur.

Carmichael, James V. (1992). "The Male Librarian and the Feminine Image: A Survey of Stereotype, Status and Gender Perceptions", *LISR* 14, 411-446.

Diamond, Irene och Quinby, Lee (1988). *Feminism and Foucault. Reflections on Resistance*. Boston : Northeastern University Press.

Dickinson, Thad E. (2003). "Looking at the Male Librarian Stereotype", *The Reference Librarian*, 37:78, 97-110.

Dilevko, Juris och Gottlieb, Lisa (2004). "The Portrayal of Librarians in Obituaries at the End of the Twentieth Century", *Library Quarterly*, Vol. 72, No. 2, 152-180.

Elliott, Margaret A. (1996). *The Librarian's Stereotyped Image in Romance Novels, 1980-1995: Has the Image Changed?* Master's Research Paper, Kent State University.

Estill, Adriana (2007). "Going to Hell: Placing the Library in *Buffy the Vampire Slayer*", i Buschman, John E. och Leckie, Gloria J. (red.), *The Library as Place. History, Community, and Culture*. Westport : Libraries Unlimited.

Foucault, Michel (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York : Pantheon Books.

Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge*. Hemel Hempstead : Harvester Press Limited.

- Foucault, Michel (1976). *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta*. Stockholm : Gidlunds.
- Funke, Cornelia (2008). *Bläckdöd*. Bromma : Opal.
- Funke, Cornelia (2004). *Bläckhjärta*. Bromma : Opal.
- Funke, Cornelia (2006). *Bläckmagi*. Bromma : Opal.
- Highsmith, Doug (2003). "The Long Strange Trip of Barbara Gordon". *The Reference Librarian*, 37:78, 61-83.
- Lindgren, Simon (2005). *Populärkultur*. Malmö : Liber.
- Miklos, Anna och Stenson, Linnéa (2010). "Party time is over!" *En studie av skräckens diskurs i biblioteksrepresentationer i US-amerikanska sitcoms och tv-satirer*. Lund : Lund universitet, Institutionen för kulturvetenskaper.
- Mills, Sarah (2004). *Discourse*. London : Routledge.
- Mills, Sarah (2003). *Michel Foucault*. London : Routledge.
- Myers, Marcia J. (1998). *Images of Librarians in Science Fiction and Fantasy*. Arbete som ingår i masterexamen vid Eastern Kentucky University.
- Nationalencyklopedin*. Fantasy. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/fantasy>, hämtad 2011-04-27.
- Newmyer, Jody (1976). "The Image Problem of the Librarian: Femininity and Social Control". *Journal of Library History*, Vol. 11, No. 1, 44-67.
- Nilsson, Roddy (2008). *Foucault. En introduktion*. Malmö : Égalité.
- Posner, Beth (2003). "Know-It-All Librarians". *The Reference Librarian*, 37:78, 111-129.
- Pratchett, Terry (1990). *Guards! Guards!*. London : Corgi Books (pocketutgåva).
- Pratchett, Terry (1986). *The Light Fantastic*. Gerrards Cross : Colin Smythe Ltd.
- Pratchett, Terry (1991). *Moving Pictures*. London : Corgi Books (pocketutgåva).
- Pratchett, Terry (1995). *Soul Music*. London : Corgi Books (pocketutgåva).
- Pratchett, Terry (2009). *Unseen Academicals*. London : Doubleday.
- Radford, Gary P. (1998). "Flaubert, Foucault, and the Bibliotheque Fantastique: Toward a postmodern epistemology for Library Science". *Library Trends*, Vol. 46, No. 4, Spring 1998, 616-634.

Radford, Marie L. och Radford, Gary P. (1997). "Power, Knowledge, and Fear: Feminism, Foucault, and the Stereotype of the Female Librarian". *Library Quarterly*, Vol. 67, No 3, 250-266.

Radford, Marie L. och Radford, Gary P. (2001). "Libraries, Librarians and the Discourse of Fear". *Library Quarterly*, Vol. 71, No. 3, 299-329.

The Reference Librarian (2003). 37:78.

Rowling, J. K. (1998). *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London : Bloomsbury.

Rowling, J. K. (2007). *Harry Potter and the Deathly Hallows*. London : Bloomsbury.

Rowling, J. K. (2000). *Harry Potter and the Goblet of Fire*. London : Bloomsbury.

Rowling, J. K. (2005). *Harry Potter and the Half-Blood Prince*. London : Bloomsbury.

Rowling, J. K. (2003). *Harry Potter and the Order of the Phoenix*. London : Bloomsbury.

Rowling, J. K. (1997). *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. London : Bloomsbury.

Rowling, J. K. (1999). *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. London : Bloomsbury.

Rowling, J. K. (2001). *Quidditch Through the Ages*. New York : Scholastic Press.

Rydbeck, Kerstin (2003). "Från argstint tråkmåns till farlig sexbomb. Om bibliotekariestereotyper i modern fiktionsprosa och deras ursprung" i Rydbeck (red.) *Från handskrift till XML. Informationshantering och kulturarv*. Uppsala : Uppsala universitet.

Schuman, Patricia Glass (1990). "The Image of Librarians: Substance or Shadow?", *Journal of Academic Librarianship*, Vol. 16, No. 2, May 1990, 86-89.

Trosow, Samuel E. (2001). "Standpoint Epistemology as an Alternative Methodology for Library and Information Science", *Library Quarterly*, Vol. 71, No. 3, 360-382.

Vesper, Virginia (1994). *The Image of the Librarian in Murder Mysteries in the Twentieth Century*, Middle Tennessee State University.

Walker, Stephen och Lawson, V. Lonnie (1993). "The Librarian Stereotype and the Movies", *MC Journal: The Journal of Academic Media Librarianship*, Vol. 1, No. 1, Spring 1993, 16-28.

Wiegand, Wayne A. (1999). "Tunnel Vision and Blind Spots: What the Past Tells Us About the Present; Reflections on the Twentieth-Century History of American Librarianship", *Library Quarterly*, Vol. 69, No 1, 1-32.

Williamson, Jeanine (2003). "Jungian/Myers-Briggs Personality Types of Librarians in Films", *The Reference Librarian*, 37:78, 47-59.